

Erfgoed met talrijke bedreigingen

KASTELEN EN BUITENPLAATSEN

‘Kastelen en buitenplaatsen kenmerken zich als cultureel erfgoed met een grote grandeur. Maar veranderingen in de samenleving, de samenstelling van de elite in het bijzonder, economische ontwikkelingen en infrastructurale ingrepen zijn van grote invloed’, aldus Fred Vogelzang, historicus en wetenschappelijk medewerker bij de Nederlandse Kastelenstichting, kenniscentrum op het gebied van kastelen en buitenplaatsen.

Johanna van der Werff

Egmond and Hoel, Ruïne van slot van Egmond

Bron: KLM Eurocarto

Bij het kasteel van Egmond vallen de grachten niet onder de bescherming.

Bron: KLM Eurocarto

Bij de Jacobaburcht in Oostvoorne valt de voorburcht buiten de bescherming.

Bron: Oude Ansicht

Ook bij kasteel Ammersoyen vallen de grachten buiten de bescherming.

Door de eeuwen heen vervulden kastelen de functie van woning van de elite en bastion tegen de vijand, dat laatste soms puur symbolisch. In al hun intrigerende monumentaliteit lijken ze voor ons als liefhebber en bezoeker onneembaar en onkwetsbaar. Vooral de laatste anderhalve eeuw grepen deze veranderingen diep in. Reden om alert te zijn op ons monumentale kastelen en buitenplaats erfgoed. De bedreigingen zijn talrijk en geschakeerd.

De Nederlandse Kastelen Stichting

De oorsprong van de NKS ligt in 1945. Directe aanleiding was de enorme schade aan kastelen door de Tweede Wereldoorlog, terwijl hun toestand als gevolg van de voorafgaande tien jaren crisis al zorgelijk was. Door de Duitsers werden veel kastelen geconfisqueerd en gebruikt voor militaire doeleinden: door de *Sicherheitsdienst*, als *Gästehaus*, voor opslag van Joodse goederen, voor feesten, als recreatieoord of bordeel en zelfs als raketlanceerplatform. In de laatste fase van de oorlog richtten terugtrekkende Duitsers vaak grote schade aan om ze onbruikbaar te maken voor geallieerde troepen. Rondom sommige kastelen werd zwaar gevochten, met als gevolg dat

er slechts ruïnes overbleven. Andere locaties overleefden de strijd en kregen weer nieuwe functies, zoals gevangenis of later als opvang van Molukse gezinnen. Kastelen en buitenplaatsen in Duits bezit werden in 1945 door de overheid genaast. De NKS werd opgericht om het beheer van dit erfgoed over te nemen. Ook ondersteunde de stichting particuliere eigenaren wier bezit door de oorlog zwaar beschadigd was. Vaak liepen de restauratiekosten torenhoog op en werden de gebouwen voor een gulden overgedragen aan een gemeente of stichting. Regelmatig werden de landerijen los van het huis verkocht en verloor het kasteel zijn economische basis.

Huidige bedreigingen

Inmiddels zijn we 75 jaar verder. Ook de huidige tijd kent bedreigingen. Symptomatisch lijkt de beeldvorming en begripsverwarring rondom kastelen. Want wat is precies een kasteel? Veel mensen hebben een plaatje in hun hoofd, getriggert vanuit de kindertijd. Iets met torens, een ophaalbrug en alomtegenwoordige ridders. Vaak koesteren we een geïdealiseerd beeld met een hoog 'Eftelinggehalte', zonder enig raakvlak met de historie. Vogelzang doet al jaren onderzoek

naar het brede spectrum van waardering, bekendheid en instandhouding van kastelen en buitenplaatsen en het bijbehorende historische groen. Hij zegt: 'Daar zit wat ons betreft een eerste bedreiging. Doordat het begrip kasteel geen heldere definitie kent, ontstaan in de praktijk regelmatig discussies over wat er nu precies beschermd moet worden. Het gebouw? De burchten die erbij horen? De slotgracht? De ophaalbrug? De landerijen? Het ensemble? Bijzonder lastig. Wij missen als NKS een fundamentele discussie en maatschappelijke visievorming rond het fenomeen kasteel, de rol van dit erfgoed in de samenleving en dat wat we beschermingswaardig vinden. Dit lijkt een puur theoretische kwestie zonder praktische relevantie, maar dat is het niet, zoals een aantal praktijkvoorbeelden illustreert.'

Empty shell

Nieuwe functies vormen een andere bedreiging. Kastelen waren eeuwenlang in bezit van families. Bouw, verbouw, uitbreidingen en onderhoud werden gefinancierd uit de opbrengsten van het grondbezit. Omdat nog maar weinig kastelen deel uitmaken van een landgoed, zijn de inkomsten opgedroogd en drukt onderhoud zwaar op de

Foto: Kransberg, 1978

Bij kasteel Deurne vallen de grachten en de directe omgeving buiten de bescherming.

Foto: Struyf, 1967

De grachten van Eerbeek zijn niet beschermd.

huidige eigenaar. Vandaar de zoektocht naar alternatieve functies. Meer en meer worden het commerciële plekken en toeristische objecten. Vogelzang: 'Als een kasteel een nieuwe bestemming krijgt, lijkt dat in beginsel een goede ontwikkeling. Weliswaar is het alternatief - leegstand - dramatisch, maar herbestemmen is zeker niet zonder gevaren. De vaak noodzakelijk geachte aanpassingen tasten het authentieke interieur aan en eveneens is er gevaar van ondoordachte modieuze ingrepen. Het kasteel wordt tot een *empty shell*: alleen de façade heeft authenticiteitswaarde. En de bedreiging beperkt zich niet alleen tot het huis. In de omringende tuinen en parken biedt men ruimte voor extra kantoren, parkeerplaatsen, speeltuinen en zelfs woningbouw. De aanleg van villaparken op het terrein van buitenplaatsen speelt al meer dan een eeuw. Maar steeds vaker worden, onder druk van *businesscases*, kastelen in hoog tempo omgevormd tot vergaderlocatie, kantoor, *wellnes*-centra, *retraite*plek, zorginstelling, hotel-restaurant of evenementenlocatie. Dat geldt ook voor monumenten die een eerdere functieverandering hebben ondergaan. Op in de 19de eeuw tot klooster of school getransformeerde kastelen

die inmiddels leegstaan, laten marktpartijen hun begerig oog vallen. Dat is des te bedreigender vanwege het ontbreken van een doordachte en samenhangende erfgoedvisie. Welk verleden willen we in stand houden, voor wie en op welke wijze? Daar

goede keuzes in te maken, vergt onderzoek en tijd. Goed erfgoedbeleid in zijn algemeenheid, en ten aanzien van kastelen in het bijzonder, vraagt om kennis, kunde en zorgvuldigheid. Maar doordat ontwikkelingen heel snel gaan, worden we van alle kanten ingehaald.'

Dag van het Kasteel

Op 1 juni 2020, Tweede Pinksterdag, vindt de Dag van het Kasteel plaats, een dag waarop extra en bijzondere aandacht is voor kastelen en buitenplaatsen. Het thema van dit jaar is *Bezet & Bevrijd: kastelen en buitenplaatsen in 1940-'45*. Hiermee wil de NKS de grote rol die kastelen en buitenplaatsen in de Tweede Wereldoorlog speelden onder de aandacht brengen van een groot publiek.

Het eerder aangekondigde landelijke publieksprogramma komt helaas te vervallen omdat openstellingen in de huidige tijd niet mogelijk zijn.

De NKS biedt dit jaar een alternatief programma. Het wordt een digitaal communicatie- en ontmoetingspunt op www.dagvanhetkasteel.nl.

Impliciete verandering

Ontwikkeling is geen nieuw fenomeen in de wereld van kastelen en buitenplaatsen. Je zou het een centrale karakteristiek kunnen noemen. Veel Franse tuinen zijn in de 19de eeuw aangepast aan de toen modieuze landschapsstijl en in de 20ste eeuw opnieuw veranderd. Dat geldt ook voor de huizen. Maar anders dan vroeger zijn we ons nu meer bewust van de waarde van erfgoed. Juist in geval van moderne aanpassingen is het van belang om historische lagen beleefbaar en toegankelijk te maken. Vogelzang: 'Op dit moment gebeurt dat echt te weinig. Er vindt vooral "impliciete verandering" plaats: zónder maatschappelijke discussie, gedegen kennis en inzicht én door tijdelijke en vaak toevallige omstandigheden ingegeven. In die omstandigheden vormt een nu opportune herbestemming uiteindelijk juist de bedreiging. Dat geldt voor meer vormen

van cultureel erfgoed. En zelfs waar er wel sprake is van idealistische uitgangspunten, bepalen uiteindelijk economische randvoorwaarden de keuzes die gemaakt worden. Die randvoorwaarden zijn geen autonoom gegeven. Er ligt een maatschappijbeeld en dus een politieke overweging onder: hoe willen we de samenleving vormgeven, wat willen we doorgeven aan de volgende generaties? Dat geldt uiteraard niet alleen voor monumentaal erfgoed, maar voor alles van waarde. Onderzoek, kennisopbouw en zorgvuldigheid krijgen in de hectiek nauwelijks kans. Terwijl behoud, restauratie en onderhoud vanuit meerdere, goed afgewogen motieven zou moeten plaatsvinden.

Foto: A. Speelman

Fred Vogelzang.

Wat herstellen we? Waarom? Voor wie? Hoe? Welke tijdslagen laat je zien? Nog altijd bestaat onvoldoende inzicht welke bouwkundige ingrepen door de jaren heen zijn verricht om nieuwe gebruiksvormen in kastelen mogelijk te maken. Hoe zorg je dan dat er weloverwogen, goed onderbouwde keuzes worden gemaakt?'

Bordje 'privé'

Een andere bedreiging geldt de kastelen die vanuit een publieke functie opnieuw particulier bezit worden. Families gaan een kasteel weer bewonen, bedrijven vestigen er een kantoor of conferentieoord. Steeds vaker zie je bordjes 'privé' in de tuin verschijnen. Begrijpelijk, maar, anders dan gewone huizen, hebben kastelen als erfgoedobject een publieke functie, net als vroeger. Vogelzang: 'Een kasteel was een sociaal, politiek en economisch middelpunt van de lokale samenleving. Als erfgoedobject heeft een kasteel nog steeds die functie: toegankelijkheid voedt de publieke belangstelling, houdt de kasteelgeschiedenis levend en zorgt voor draagvlak.'

Buitenland

Vogelzang: 'We kunnen veel leren van het buitenland, al zijn er fundamentele verschillen met Nederland. In het Verenigd Koninkrijk spelen *country houses* een belangrijke rol in de nationale identiteit. De *National Trust* heeft een groot draagvlak. Vaak fungeren buitenhuizen als museum en kun je picknicken in de tuinen. In Duitsland zijn kastelen een belangrijk symbool voor het romantische verleden en voor middeleeuwse legenden en volksverhalen. In Nederland werd in de 19de eeuw het nationale verhaal vooral gecentreerd rondom de kooplieden en de VOC. Maar juist die kooplieden en ondernemers bouwden vele buitens langs de Vecht en rondom de steden in het westen. Soms waren die buitens begonnen als kasteel. Denk aan het Utrechtse Amelisweerd, als wandelbestemming zeer populair. Maar weten die jaarlijkse miljoen bezoekers dat het een buitenplaats betreft?

Toekomst NKS

Het bestuur van de NKS heeft onlangs voor een nieuwe koers gekozen. Om een gezonde en toekomstbestendige financiële situatie te waarborgen, wordt 1 juli 2021 van bureau en alle medewerkers afscheid genomen en worden projecten vanuit een flexibele benadering aangepakt. De NKS blijft aandacht genereren voor kastelen en buitenplaatsen om draagvlak te creëren voor behoud. Bron: www.kastelen.nl

Die kennis wordt maar weinig structureel overgebracht in ons onderwijs. Bizar is ook dat er in Nederland een grote voorliefde voor Engelse kostuumfilms is. Maar we kennen geen pendant die in Nederlandse huizen speelt.

Oost-Europa is een ander verhaal, al zijn er parallellen. De elite was onder het communisme verdacht en werd grootschalig uitgemoord. Aandacht voor kastelen was langdurig *not done*. Inmiddels zijn kastelen weer in de gratie en krijgen volop aandacht. Ook de Nederlandse elite was lange tijd voorzichtig met het "te koop lopen" met de eigen rijkdom en het op de voorgrond treden met zijn bezittingen. Dat is nu wel veranderd. Ondanks de huidige anti-elitaire stemming in sommige kringen is er grote bewondering voor economisch succes. Het verhaal van de elite uit de middeleeuwen en de 17de eeuw zou dus moeten aanslaan bij het grote publiek. Veel kastelen in Nederland daarentegen leiden vandaag de dag een stil bestaan of worden door gebrek aan publieke ondersteuning gedwongen om naar andere functies te zoeken. Het blijft onze missie om uit te dragen dat het kasteel in zichzelf een wereld vertegenwoordigt met een zeer gelaagde culturele geschiedenis, die we met volle overgave moeten bewaren en bestuderen.' ■